

Anti Markotiću, koji je iznio statističke podatke o "kopnjenju Hrvata BiH" za vrijeme Jugoslavije (str. 103-107).

Sam vanjski naslov *Vrijeme rata* ponešto je generalan i podsjeća na stotine sličnih naslova koji su objavljeni u Hrvatskoj te BiH otkako su ove dvije nove države na temelju zakonito provedenog referenduma proglasile svoju samostalnost i zbog toga bile okrutno napadnute od armije bivše Jugoslavije i naoružanih lokalnih Srba kojima je ta armija izdašno pomagala. Unatoč poplavi ratne literature, ova knjiga zrači autentičnošću osobnih doživljaja ratnih zarobljenika i prognanika te svježinom iskusnih novinara koji su znali postavljati goruća pitanja svojim sugovornicima ili zorno prereći njihova kazivanja. Osmorica novinara (ili redakcija *Glasa koncila?*) koji su intervjuirali sugovornike ili prepričavali njihove iskaze posebno su zaslužni za maštovite i privlačne naslove pojedinih članaka. Kako imam osobno iskustvo teološkog pisanja u trajanju od dvadesetiosam godina, znam da naslovi i podnaslovi bitno utječu na odluku mogućih čitatelja, hoće li pojedini članak početi čitati i dočitati.

Bilo bi dobro da je priređivač uvrstio i sadržaj cijele knjige na početku ili na kraju, kako čitatelj ne bi morao prolizati svu knjigu da nađe članak koji mu trenutno treba. Unatoč nekim nedostacima, bez kojih ne može biti nijedno ljudsko djelo, ova knjiga izvrstan je prvijenac Katoličke tiskovne agencije Biskupske konferencije BiH, jer govori o strahovitim posljedicama srpske agresije i hrvatsko-muslimanskog sukoba 1991-1995. Ta agresija i neželjeni sukobi silom su izmjestili ili sasvim protjerali više od polovine Hrvata katolika u Bosni i Hercegovini. U tom smislu ova knjiga predstavlja živo i svježe svjedočanstvo o ovim tragičnim događajima.

Mato Zovkić

Josip Stadler i vjerski odgoj u BiH

PAVO JURIŠIĆ, *Erzbischof Josip Stadler auf den Spuren dreier Kulturen. Entwicklung der religionspädagogischen Tätigkeit der katholischen Kirche in Bosnien und Herzegowina während der österreichisch-ungarischen Regierung (1878-1918)*, Studien zur Praktischen Theologie 41, EOS Verlag Erzabtei St. Ottilien, St. Ottilien 1992, 481 str.

Suvremenici smo, svjedoci a premnogi također izravne žrtve napetosti, donedavnih krvavih sukoba i apsurdnog rata među narodima Bosne i Hercegovine. U formi neslućene okrutnosti izbile su pri kraju 20. stoljeća na površinu višestoljetne naslage etničkih, religioznih, konfesionalnih i kulturalnih razlika i rivaliteta na tim prostorima, koliko god, izdaljeg gledano, sredina označena kao raskrižje i susret različitih naroda s vlastitom religioznom pripadnošću i kulturnom baštinom predstavljala bogatstvo i izgledala zanimljivom i privlačnom. Nedavna tragična događanja u mnogomu neizravno pomaže razumjeti doktorska radnja Pave Jurišića, profesora Vrhbosanske katoličke teologije, koja je u tijeku najnehumanijeg rata objavljena pod gornjim naslovom.

Dva su težišta Jurišićeve doktorske radnje, kako u svom predgovoru ("Geleitwort") naglašava i autorov učitelj i voditelj pri izradi prof. dr. Erich Feifel. Prvo: politička i crkvena povijest BiH, napose politička zbivanja koja su dovela do austro-ugarskog zaposjednuća, politika novog režima i njezini učinci, te socijalna, nacionalna, politička, kulturna i religiozna kretanja unutar zemlje kao i u susjednim zemljama. Drugo: školska, odgojna, pastoralna i katehetska djelatnost Katoličke Crkve u BiH od vremena uspostave redovite crkvene uprave 1881. do završetka 1. svjetskog rata, s osobom i djelom prvog nadbiskupa vrhbosanskog dr. Josipa Stadlera (1843-1918) u središtu.

Mnogobrojni dosadašnji radovi, ponajviše nekatoličkih autora, u kojima se predočuje i analizira razdoblje austro-ugarske uprave, te s tim u svezi također potreba i opravdanost uvođenja redovite crkvene hijerarhije, prema autorovoj prosudbi manjkavi su bilo zbog utjecaja režimske politike svog vremena bilo zbog pre naglašenosti partikularnih interesa pojedinih grupa ili stranaka; ovom se zadnjem utjecaju nisu oduprijeli ni sami katolički autori, franjevački i nefranjevački. O Stadlerovu pak djelu još uvijek nedostaju zadovoljavajući pisani radovi, što se opravdava mnijenjem da bi oni bili povodom novih sporenja, dok su istraživanja o školskoj i religiozno-pedagoškoj djelatnosti Katoličke Crkve u BiH zanemarena i vrlo oskudna. Jurišićevo istraživanje ima cilj pridonijeti popunjavanju tih praznina i nedostataka.

Djelo ima tri dijela. Prvi dio predstavlja letimičan pregled povijesti Crkve u BiH, i to prije turskih osvajanja, u vrijeme turskog i napokon u vrijeme austro-ugarskog gospodstva. Osobitu pozornost autor posvećuje turskim progonima, nasilnom islamiziranju katolika te zaslugama franjevaca "Bosne srebrne", koji su u teškim okolnostima i uvjetima pronalazili načine preživljavanja katoličanstva i ujedno oblikovali specifični pojam 'bosanskog fratra'. U zadnjem poglavlju prvog dijela predstavljene su između ostalog sve vjerske zajednice i konfesije u BiH, okolnosti i put Stadlerova dolaska za prvog vrhbosanskog nadbiskupa, njegovi pothvati u cilju organiziranja i izgradnje nadbiskupije, njegov odnos prema drugim konfesijama, napose njegov ekumenska nastojanja. Pri izradi tog dijela autor je spretno i uspješno sintetizirao rezultate dosadašnjih istraživanja obogativši svoj rad u nekim dijelovima neobjavljenim arhivskim podacima.

Prikazujući u drugom dijelu katoličko školstvo, te podsjetivši da su u BiH još prije turskih osvajanja postojale škole, uglavnom za potrebe bosan-

skih franjevaca i "Crkve bosanske", autor predstavlja kako prve pučke tako i srednje i više katoličke škole, koje su tijekom cijelog proučavanog razdoblja osnivane i djelovale u nepovoljnim uvjetima, kao i kulturnu i odgovnu djelatnost redovničkih zajednica. U doba osmanskog gospodstva školskom su izobrazbom u franjevačkim samostanima bili obuhvaćeni redovnički kandidati i malobrojni drugi učenici, a tek u prvoj polovici 19. stoljeća pod vodstvom franjevaca osnivane su škole za šire slojeve naroda, prvo pučke škole u Tolisi i Livnu, te postupno i u drugim i većim mjestima. Austro-ugarski režim, vođen političkim idejama Benjamina Kallaya, pokušao je umjetno stvoriti bosansku naciju miješanjem različitih narodnih grupa, čemu su trebale poslužiti osobito osnovne i srednje državne interkonfesionalne škole. One su trebale zamijeniti i otprije postojeće konfesionalne škole. Ipak je "Kallayeva politika doživjela povijesni neuspjeh" (str. 164). Nadbiskup Stadler je naglašavao pravo kršćanskih roditelja na odgoj svoje djece u kršćanskom duhu i potrebu da školsko obrazovanje uz pomoć odgovarajućih priručnika ide smjerom odgoja što ga djeca stječu u svojim obiteljima, a da interkonfesionalne škole to ne mogu osigurati. Od vlasti je tražio osnivanje konfesionalnih škola u kojima će nastava biti prožeta vjerskim sadržajima, a gdje to zbog izmiješanosti stanovništva ipak ne bi bilo moguće, da se u državnim školama barem brine o konfesionalnoj strukturi učenika i prema njoj namještaju učitelji.

Autor je u svezi s pitanjima školstva uspio pokazati neosnovanost i tendencioznost optužbi da je Stadler u BiH služio tuđim interesima; naprotiv, Stadler je bio nacionalno svjesni Hrvat, koji je volio svoj narod i zastupao njegove interese, a kao "čovjek Crkve" razumljivo je da se podlagao odredbama Rima.

Redovničke su zajednice, i muške i ženske, bile neizostavni pa i glavni no-

sitelji kulturne i odgojne djelatnosti. Osim franjevacu bosansko su podneblje iz kulturne zaostalosti uspješno izvlačili također trapisti i isusovci, dok je pokušaj školske braće bio neuspješan, te sestre milosrdnice, klanjateljice predragocjene Krvi Kristove, kćeri Božje ljubavi, Stadlerove služavke Malog Isusa i Školske sestre sv. Franje. Obrazovna djelatnost hrvatskih katoličkih škola a i zavoda za siromašnu djecu, što su ih otvarale i vodile redovnice, obogaćivala je duhovno, kulturno i intelektualno ne samo djecu i mladež nego je prodirala i u sve žitelje BiH budeći u njih zanimanje i izoštravajući smisao za književnost, umjetnost, glazbu i kazalište. Zahvaljujući tim odgojno-obrazovnim ustanovama, nastupila je nakon višestoljetne zaostalosti pod osmanskom vlašću prava kulturna renesansa. U svemu tome posebno su važnu ulogu imale dijecezanske i redovničke ustanove za odgoj i obrazovanje svećenika.

Analizom religioznosti bosanskih katolika, uz napomenu da su se na bosansko-hercegovačkom području tri kulture i religije stoljećima borile za svoj opstanak i razvoj, Jurišić uvodi u treći dio svoga djela, naslovljen: "Religiozno-predagoška djelatnost Katoličke Crkve u Vrhbosanskoj nadbiskupiji". U predočivanju lika Bošnjaka općenito, te pozitivnih i negativnih strana bosanskog katolika, autor se pretežito oslanja na zapažanja i prosudbe Č. Čekade iz 1932. godine, što zacijelo može vrijediti za vrijeme koje je u središtu njegova proučavanja. Budući da se lik katolika u Bosni oblikovao pod žrvnjem nezavidnih povijesnih socijalno-političkih i kulturno-vjerskih prilika, ponovno je bio neizbježan izlet u prošlost. U Stadlerovo vrijeme na religioznost Hrvata katolika u Bosni znatno su utjecali programi i usmjerenja katoličkih kulturnih ustanova i duhovnih pokreta u Hrvatskoj, koji su se rvali s protukatoličkim idejama "uvezenim" iz europskih kulturnih središta i širenim među studentima, radnicima i seljacima, a koje se podupirali slo-

bodni zidari, liberali pa i marksisti. Takvim se idejama napose suprotstavljao katolički tisak, "Katolički list" iz Zagreba, "Vrhbosna" iz Sarajeva te "Hrvatska straža" biskupa Mahnića, koja je osnažila već zaživljeni "Katolički pokret". Organiziranim nastupu katoličkih intelektualaca protiv liberalnih struja trebao je doprinijeti također Prvi hrvatski katolički kongres održan u Zagrebu 3. do 5. rujna 1900. kojemu je zapažen prilog svojim istupima, kasnije različito tumačenim, dao nadbiskup Stadler. Od mnoštva prijedloga i planova prihvaćenih na Kongresu ipak je malo bilo provedeno, pogotovo u BiH.

Zbog zatečenog vjerskog neznanja i neadekvatne pastorizacije u Bosni, Stadler se po svom dolasku za nadbiskupa energično zauzeo za religiozni odgoj svojih vjernika svih staleža te za rješavanje najkrupnijih pastoralnih problema, od kojih Jurišić poseban naglasak stavlja na pojavu odvođenja djevojaka i praznovjernu uporabu tzv. "zapisa". Stadler se nadao da će mu uza sve suradnike i pastoralne djelatnike u tome najbolji 'pomoćnik' biti tisak i lako razumljiva i poučna literatura. Zato je ili sam pokretao ili druge poticao da pokrenu razne listove. Sam je već u siječnju 1882. počeo s izdavanjem lista "Srce Isusovo", prvog katoličkog lista u vrijeme austro-ugarske vlasti u Bosni, a pet godina kasnije već spomenutog glasila "Vrhbosna"; u funkciji vjerskog odgoja su zatim "Franjevački glasnik", "Glasnik Presvetog Srca Isusova", "Kršćanska obitelj", "Glasnik sv. Ante Padovanskog" i drugi listovi i časopisi. Duboka Stadlerova duhovnost i izražajni oblici njegove pobožnosti, koje Jurišić, posizujući također za neobjavljenom korespondencijom, razmjerno opširno predstavlja, bili su presudni i određujući za izdavanje i čitavog niza poučnih, nabožnih, molitvenih i liturgijskih knjiga i tekstova - sve to za duhovnu izgradnju, produbljivanje i obranu vjere u nadbiskupiji i šire. Valja upozoriti da je autor, nabrajajući brojne publikaci-

je u spomenutu svrhu, previdio da je sam Stadler, vođen istim motivima, na hrvatski preveo, prokomentirao i objavio sva četiri evanđelja i Djela apostolska, te također napisao i tiskom izdao tečaj skolastičke filozofije u šest svezaka, prvi na hrvatskom jeziku u tom opsegu, koji je zacijelo pomagao odupiranju materijalističkom i promicanju teističkog svjetonazora, u prvom redu kod mladeži. Nije pretjerano ustvrditi da su katolički tisak i izdavaštvo u Bosni, kako se i napominje, usprkos preprekama koje je postavljala zemaljska vlast, dostigli zavidnu razinu i znatno utjecali na oblikovanje katoličkog javnog mnijenja.

Stadler je uviđao, što Jurišić s obrazloženjima ističe, da je za vjersku formaciju neizostavna temeljita katehetska pouka. Zato je smatrao potrebnim katekizam biskupa Augustina Miletića, dotad vrlo popularan, ali neadekvatan zahtjevima u novim okolnostima, zamijeniti suvremenijim, te je preuzeo službeni dijecezanski katekizam zagrebačke nadbiskupije, ustvari katekizam J. Deharba, raširen po Europi i u hrvatskim biskupijama, a koji je "plod neoskolastike iz vremena romantizma i katoličke obnove" (str. 373). Za katehetske propovijedi počevši od 1887. Stadler je preporučio korištenje djela "Propovijedi o nauku kršćanskom" fra Jeronima Filipovića iz Rame, kojega je manjim izmjenama uskladio s dijecezanskim katekizmom i izdao u osam svezaka u Sarajevu 1886-1894. Jurišić međutim nije propustio ukazati također na činjenicu da su mnoge Stadlerove pastoralne inicijative nailazile na otpor i protivljenje, kao posljedicu unutarnjih napetosti u mjesnoj Crkvi još u vrijeme uspostave redovite crkvene uprave i koje su u različitim oblicima neprestano izbijale na površinu i usporavale oživotvorenje programa duhovno-vjerske obnove.

U zadnjem poglavlju svoga djela Jurišić se pozabavio religioznim odgojem u školi. Polazeći od uvjerenja da škola, doduše vrlo važno mjesto odgoja, u višekonfesionalnoj sredini ne mo-

že ispuniti sva očekivanja, osim ako su i nastavnici i školski priručnici prožeti religioznim duhom, naglašava se da Crkva prvim i najvažnijim mjestom odgoja smatra obitelj. Za religiozni odgoj djece i mladeži u obitelji a i u škola bila je presudna solidna naobrazba i pastoralna revnost svećenika, koji su uglavnom i bili predavači vjeronauka ili za nj odgovorni, te se tome posvećivala posebna briga. Autor ukratko skicira organiziranost nastave vjeronauka, lik, status, zadaće predavača, kao i probleme u svezi s namještanjem, te nastavni plan, dušobrižništvo i nadzor u školi. U složenim suvremenim prilikama, opterećenim k tome debelim naslagama nedaća proteklih stoljeća, Stadler je tražio najbolje moguće načine kako bi vjersko znanje Hrvata katolika u BiH bilo produbljeno, duh vjere učvršćen i njim bio prožet svekoliki život. U zaključku trećeg dijela svoje knjige (str. 445) Jurišić piše: "Kad se promotri ukupno Stadlerovo životno djelo, mogu se doduše otkriti lomovi i manjkavosti, ali pozitivni impulsi, koji su dolazili od njega, energija, koja je mnogo toga pokrenula, i njegovo vlastito nastojanje oko čestitog svećeničkog djelovanja, vrijedni su divljenja i iznuduju poštovanje."

Jurišićevo istraživanje Stadlerova djela, dosad jedinstveno pod religiozno-pedagoškim vidikom, s čestim podsjećanjem na stanje katoličanstva i hrvatstva u dalekoj prošlosti, kako bi se lakše razumjeli i objektivnije vrednovali pothvati prvog vrhbosanskog nadbiskupa, predstavlja vrijedan prilog osvjetljavanju crkvene povijesti i vjerskog odgoja i života Hrvata u doba austro-ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Ono može biti dobro polazište za daljnja još produbljenija i detaljnija istraživanja. Zato je poželjno da Jurišićevo djelo bude objavljeno i u hrvatskom prijevodu.

Marko Josipović